

Dankpredicatie na de slag bij Jipsinghuizen

Albert van der Kaap

Op 1 oktober 1665 hield Daniel Mees, dienaar van Jezus Christus in Slochteren (voorheen veldprediker daar), in Jipsinghuizen, na de slag die daar had plaatsgevonden, een dankpredicatie. In deze slag die een paar dagen eerder, op 26 september, plaatsvond, versloegen de Staatse troepen de troepen van bisschop Van Galen. Diverse soldaten werden gevangengenomen en de troepen van de bisschop werden het land uitgedreven.

De tekst van deze predicatie¹ verscheen op 23 februari 1678 in druk en werd voorafgegaan door een voorwoord dat gericht was aan Osebrandt Rengers van de Fraeylemaborg in Slochteren. De dankpredicatie² zelf is, historisch gezien, niet echt van belang.³ Het voorwoord en de datum van publicatie zijn echter des te interessanter.

Dominee Daniel Mees werd in 1623 geboren in Groningen. Toen hij in 1647 trouwde met Eetjen Brongersma, was hij al predikant in Slochteren. Nadat Eetjen aan de pest was overleden, hertrouwde hij in 1668 met Foske Hommes.

Het uitgebreide voorwoord van zijn preek was gericht aan Osebrandt Rengers, heer van Slochteren, de plaats waar Daniel Mees predikant was. Zij zullen elkaar goed gekend hebben, wat o.a. moge blijken uit het feit dat Osebrandt Rengers van de Fraeylemaborg (en Reint Alberda van 't Zandt) een schuld van 1000 caroliegulden aan Daniel Mees hadden. Rengers zat op het moment van publicatie gevangen in Groningen. In 1672, het Rampjaar, was hij net als Luwert Fockens⁴, aangeklaagd wegens landverraad. Hij zou het op een akkoordje hebben willen gooien met Bernard von Galen. Omdat het wettig en overtuigend bewijs niet kon worden geleverd kreeg hij niet, zoals Luwert Fockens, de doodstraf, maar 'slechts' levenslang.⁵

Nog geen maand voor publicatie, op 26 januari 1678, kwamen de Hoogh Mogende Heeren van de Staten-Generaal, na tussenkomst van stadhouder Willem III⁶, met een resolutie waarin zij meldden dat Osebrandt Rengers uit detentie moest worden ontslagen en op vrije voeten gesteld. Ook moest hij in eer en goede naam worden hersteld en hem moest alles wat men hem had afgenomen teruggeven worden.⁷

Lang heeft Rengers niet van zijn invrijheidstelling kunnen genieten. In november 1678 ging hij naar Den Haag om door tussenkomst van Hunne Hoog Mogenden in het bezit van zijn papieren hersteld te

¹ Dit exemplaar in het Groninger Archief is speciaal gedrukt voor de auteur: <http://bit.ly/3CNeGvK>

² Tekst van de preek was: Psalm 3 vers 4: *U, HEER, bent een schild om mij heen, u bent mijn eer, u houdt mij staande.* In de statenvertaling, die Mees gebruikt: *Dat de Heere is sijn schildt, sijn eere, gie hem het hoofd opheft.* Vooral in het begin verwijst Mees om de haverklap naar passages uit de Bijbel.

³ Misschien geldt dit niet voor theologen.

⁴ <https://www.vanderkaap.org/artikelen/het%20verraad%20van%20Luwert%20Fockens%202022.pdf>

⁵ <https://histoforum.net/borgen/Het%20proces%20Osebrandt%20Rengers.pdf>

⁶ Op 2 maart 1677 had stadhouder Willem III in een brief gemeld dat Osebrandt Rengers, bij provisie, uit zijn detentie moest worden ontslagen. Wel mocht hij zich alleen ophouden binnen de heerlijkheid Slochteren, tot het moment dat de Staten van Groningen anders zouden besluiten.

⁷ Hollandse Mercurius 1679: <http://bit.ly/3TI9Z3o>

worden. Daar overleed hij op 19 december 1678.⁸ Dominee Daniel was een paar maanden daarvoor, op 29 augustus 1678 overleden.

's Gravenhage den 21 Decemb. Gisteren waren de Heeren Commissarissen van haer Ed: Groot Mog. van 's morgens tot des namiddags en weder kort daer na vergadert; welke Besoignes dese voormiddagh in 't byzijn van sijn Hoogheyt zijn gecontinueert, en verwacht men nu haest te horen wat Compagnien gecasseert sullen werden. Men segt hier dat de Franssen Ordningen hebben bemachticht, om aldaer den Rijn te passeren. Eergisteren is de Heer Joncker Rengers uyt Groeningerlant hier overleden. De Staten van Vrieslandt zijn vergadert geweest.

Voorblad van de dankpredicatie van Daniel Mees na de slag bij Jipsinghuizen.

Het voorwoord van zijn preek is een grote apologie van Osebrandt Rengers. Rengers, zegt Mees, had opdracht gekregen om, door het openen van de sluisen, het land onder water te zetten om de bisschoppelijke troepen tegen te houden. Toen Rengers de mensen kwam waarschuwen en zei dat men de dijkgaten moest stoppen, werd hij gewaarschuwd niet naar het Oldambt te komen omdat boeren ontzettend kwaad waren. Mensen vluchtten weg of probeerden hun bezittingen zoveel mogelijk te verbergen. *'Het klagen en kermenwaer die avondt tot Winschooten was erbarmlijck'*. Dat de inundatie ook Rengers zelf tegen de borst stuitte pleitte hem in de ogen van de kwade boeren niet vrij. Maar toen u (Rengers), zegt Mees, zei dat men het land best met soldaten en knechten zou

⁸ Bron: Extraordinaire Haerlemse Donderdaegsche Courant, nr. 51. 22 december 1678. <https://bit.ly/3Xd4Yek>. Zie ook Kinderen, F. der (1874). *De Nederlandsche Republiek en Munster. Gedurende de jaren 1666-1679*. Leiden: Gebroeder van der Hoek. <https://bit.ly/3w79lq0>

kunnen verdedigen en verordonneerde om het water weer weg te laten vloeien kregen de boeren weer moed en begonnen zij te klappen en te juichen.

Bovendien was Rengers van mening dat men de vijand niet pas bij Winschoten op moest wachten, maar al aan de grens. 600 man werd gelicht uit de forten en samen met 72 ruiters naar de burcht Wedde gestuurd. Er kwam bericht dat er in Westfalen zo'n 11.000 man gelegerd was, dat men bruggen over het veen had aangelegd waar twee wagens naast elkaar overheen konden, maar dat er niet meer dan 2400 man voor Jipsinghuizen gelegerd waren. Door wijs beleid van Rengers, gaat Mees verder, werd het volk gecombineerd en ging Cleve met 100 vierroers⁹ voorop. Ene Ham volgende met het gros en de 72 ruiters leken door de manier waarop ze waren opgesteld een grote menigte, net als de boeren.

De Oldambster verwachtten een aanval om tien uur in de morgen, maar zij wachtten deze niet af en vielen zelf al in de ochtendschemering aan. Rengers was, door zijn meiers die in dat gebied woonden, goed op de hoogte van de staat van de vijandelijke troepen. Bovendien kreeg de vijand 'quaestie' over 12.000 stuks vee die de soldaten hadden willen verkopen als betaling.

Mees vleit Rengers uitbundig en meldt dat er aan de kant van de Oldambsters niet meer dan 28 mannen zijn gedood of gevangen genomen. Nog ben ik blij, zegt Mees, als ik er aan denk hoe u (Rengers) met gejuich met de gevangenen werd ingehaald in de stad Groningen, de plek waar u zeven jaar later gevangen werd genomen.

Een dan heeft Mees het ineens over het jaar 1672, het jaar waarin Rengers gevangen werd genomen en werd beschuldigd van landverraad. Ik ben nog blij, zegt Mees, als ik eraan denk hoe u de troepen uit Zwolle naar Groningen liet komen toen de vijand bij Staphorst en Rouveen was doorgebroken en hoe u Vorst van Pleun¹⁰, zeven weken voor uw gevangenneming, aanspoorde om de werkzaamheden aan de Nieuwe Schans ten uitvoer te brengen.

Ik eindig, zegt Mees, met tot God te bidden en u (Rengers) te wensen dat *'sijne (die van Rengers) triumpfante herstellinge strekcke tot Godts eere, welstandt van Stadt en Lande, behoudenis van sijn Familie, eyndelijck tot sijn eeuwige ziel en salichheit.'*

Naar de motieven van Daniel Mees om de dankpredicatie voor de slag bij Jipsinghuizen dertien jaar na dato uit te geven en te voorzien van zo'n hagiografie van Rengers kunnen we slechts gissen. Misschien wilde hij, vooruitlopend op de invrijheidstelling van Rengers, bij hem in een goed blaadje komen. Was dat dan nodig, waren er spanningen tussen beiden? We weten het simpelweg niet.

Wat we wel weten is dat Dominee Gregorius Mees uit Groningen, een neef van Daniel Mees, Rengers in 1672 een bezoek bracht in de Poelepoort waar hij gevangen werd gehouden. Volgens Mees zou Rengers hebben erkend dat hij 20.000 gulden wilde opnemen voor de ministers van de bisschop van Munster. Dit zou dan het bedrag zijn geweest voor het in leen krijgen van Wedde en Westerwolde. Deze verklaring werd bevestigd door dominee Antonius Matthaëus van Groningen,

⁹ Een roer of vuurroer was een gladsloop vuurwapen, een verkleinde uitvoering van het musket. Een goede roerdrager kon vier schoten lossen in een minuut tijd.

¹⁰ Hertog van Holstein, Vorst van Pleun, een zeer 'vigilant en couragieus Heer.' In: *Wytlopper journael van 't gepasseerde in en omtrent de stad Groningen, gedurende het belech derzelver Stadt van de bisschoppen van Cöln en Münster (9 juli-21 augustus 1672)*. <http://bit.ly/3n03bfk>

zoon van hoogleraar Coenraad Matthaeus. Werden zij na hun verklaring onder druk gezet? We weten het niet, maar feit is dat het verhaal van Mees en Matthaeus er kort hierna in een verslag ineens heel anders uitziet. Rengers had hen willen machtigen tot 100.000 gulden te besteden voor het omkopen van zijn neven Cluyvinghe (Hendrik Cluvinge)¹¹ en Wichel. In hun definitieve verklaring, van 13 februari 1673, bleven de beide predikanten bij hun verhaal, maar met dit voorbehoud: *‘voorsover hem depositant de memorie toedraegt.’*

De historicus Boer wijdde in de tweede helft van de negentiende eeuw verschillende artikelen aan het proces en waar hij aanvankelijk overtuigd was van de schuld van Rengers, komt hij daar in een artikel uit 1898 op terug. Hij doet de verklaring van Mees en Matthaeus dan af met de opmerking dat men, als men aan deze verklaring geloof had gehecht, er wel meer mee had gedaan. En daar heeft hij zeker een punt. Aan de andere kant, welke reden zou deze predikanten, mensen toch van aanzien, hebben gehad om een belastende verklaring af te leggen?

¹¹ Hendrik Cluvinge was burgemeester van Groningen in 1668, 1771, mogelijk ook 1672, en in 1675, 1676, 1687, 1688, 1691, 1692, 1695 en 1696.

Bijlage: De slag bij Jipsinghuizen

*Op 26 september 1665 vond in en nabij Jipsinghuizen een veldslag plaats tussen troepen van de Munsterse prinsbisschop Christoph Bernhard van Galen en de Gardetroepen van Groningen & Ommelanden. De slag werd door de Groningers gewonnen en betekende een belangrijk keerpunt in de Eerste Munsterse Oorlog (1665-1665). De slag, door Lieuwe van Aitzema¹² in zijn *Saken van Staet en Oorlog* (1668) omschreven als een 'geluckige rencontre', voorkwam een verrassingsaanval op de stad Groningen, waar men op dat moment niet was voorbereid op een vijandelijke aanval.*

Bij Jipsinghuizen lag op 26 september sinds enkele dagen een voorhoede van het Munsterse leger van ongeveer 1.800 man. Het grootste deel lag in kampement op de Breiskaamp¹³ terwijl de legerleiding - volgens overlevering - op erve Pollingh¹⁴ was ingekwartierd. In Westerwolde en Groningen had de Munsterse invasie grote consternatie teweeg gebracht, omdat men verwachtte dat de vesting Bourtange sterk genoeg was om een eventuele Munsterse aanval te weren. Vanwege de toenemende dreiging vanuit het oosten, had Stad & Lande in de voorafgaande maanden wel maatregelen genomen om de defensie op peil te brengen. Vanuit Groningen waren vier compagnieën van 500 á 600 man voetvolk en 70 á 80 ruiters onder leiding van kapitein Rembt ten Ham naar Bourtange gestuurd om het garnizoen te versterken. Dit was hoognodig, want hoewel de vesting - onder bevel van commandeur Gerrit van Amama - na visitatie in redelijke staat was bevonden, bleek het garnizoen zwaar onderbezet. Met de aanvulling van de Groningse gardetroepen hoopte men de vesting - en daarmee de belangrijkste begaanbare route door het Bourtanger Moor - voldoende te hebben beveiligd.

Reeds twee dagen na de oorlogsverklaring aan de Republiek verschenen Munsterse troepen aan de oostzijde van de vesting Bourtange en begonnen met cavalerieaanvallen. Het bleken schijngevechten te zijn, want geheel onverwacht verscheen op 20 september de voorhoede van het leger vanuit het Bourtanger Moor voor Sellingen. Het bleek dat de Munstersen in het diepste geheim twee veenbruggen door het moeras hadden aangelegd, waarvan één tussen Walchum en de Hasseberg (ten oosten van Sellingen) en vandaar naar Sellingen. Voor deze brug hadden tal van boeren en bewoners uit de naburige dorpen van het Eemsland deuren, kozijnen, balken en planken uit hun boerderijen en woonhuizen moeten aanleveren. Na de overrompeling van Sellingen stootte de voorhoede door naar Jipsinghuizen om daar het kampement op te slaan en te wachten op de grote achterhoede die met enkele duizenden soldaten en zwaar materieel zou volgen.

In de spannende dagen daarna werd de veenbrug verder versterkt en hielden de Munstersen huis in de dorpen en gehuchten rond Sellingen en Vlagtwedde. Volgens overlevering speelde de lokale vrijbuiters Meerten Willems ('koster Willem') in die dagen een hoofdrol. Hij spioneerde, leverde huzarenstukjes en pleegde een gewapende overval op de Munsterse schildwacht op de Spinberg, direct ten noorden van Jipsinghuizen. Hoe dan ook, in Bourtange werd duidelijk '*datter in het Bosch by Ipsenhuysen een goet getal Soldaten van den Bisschop was gekomen*' (Aitzema). Besloten werd tot een verrassingsaanval.

¹² Lieuwe van Aitzema (Dokkum, 19 november 1600 – Den Haag, 23 februari 1669) was een Nederlands diplomaat, geschiedschrijver, spion voor Engeland tijdens de Eerste en de Tweede Engelse Oorlog, bon vivant en libertijn.

¹³ Een van de Westerwoldse essen.

¹⁴ Weenderstraat 14 Sellingen.

Een 'avant-garde' van 104 man onder leiding van luitenant Willem Nierop viel in de ochtend van 26 september het Munsterse leger aan. Hoewel numeriek ver in de minderheid, wisten Nierop en zijn manschappen na 'een hart gevecht' (Aitzema) de Munstersen te overrompelen en te verdrijven. Het was een zeer gewelddadige confrontatie: meer dan 300 Munstersen¹⁵ sneuvelden ter plekke of verdronken op hun vlucht in de Ruiten Aa. Daartegenover vielen 'slechts' 17 doden van Groningse zijde te betreuren. Ongeveer 120 Munsterse soldaten en officieren werden gevangen genomen en naar Groningen gebracht. Luitenant Nierop wist in de dagen na de slag de brug door het moeras in brand te steken en verder te verwoesten.

De Slag bij Jipsinghuizen werd door tijdgenoten hoog aangeslagen en gezien als een van de weinige lichtpunten tijdens de Munsterse invasie van 1665. Militair-strategisch was de slag belangrijk omdat de Munsterse verrassingsaanval juist op tijd werd afgeslagen waardoor de grote achterhoede van het Munsterse leger het Bourtangere Moor niet kon oversteken. De Groninger gedeputeerden schreven aan de Staten-Generaal dat reeds de volgende dag 5.000 man voetvolk, 2.000 ruiters en enige kanonnen gereed stonden om via de veenbrug het moeras over te steken om vervolgens recht op Groningen af te marcheren. Het Munsterse leger zag zich gedwongen om de aanvalsstrategie te wijzigen en via een grote omweg over de Hondsrug en De Groeve alsnog het Oldambt en delen van Westerwolde te veroveren, waardoor veel tijd verloren ging. Daarmee mislukte de oorspronkelijke opzet van een bliksemaanval op Groningen en Delfzijl, waar de met Munster verbonden Engelsen met een vloot zouden landen om de Republiek vanuit het noorden aan te vallen. De Groningers kregen de tijd om zich te herwinnen en wisten met het Staatse leger onder leiding van graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen de Munstersen door Westerwolde naar het Eemsland te verdrijven. Tijdens hun terugtocht werd Jipsinghuizen in de nacht van 15 op 16 november 1665 – mogelijk als vergeldingsactie - volledig platgebrand.

In Jipsinghuizen herinnert een monument (2007) op het Bisschopskerkhof, de plaats waar de Munsterse gesneuvelden werden begraven, aan de Slag bij Jipsinghuizen. Op de plaquette staat een korte beschrijving van de slag door Gajus van Jeltinga, destijds kapitein in het garnizoen van Bourtange.

¹⁵ Corstiens heeft het over 200-300 doden. Zie: Corstiens, P. (1872). *Bernard van Galen, Vorst-Bisschop van Munster; historische schets van een belangrijk tijdperk der XVII. eeuw en van der Nederlandsche Republiek, vooral omstreeks 1672.*

